

San Martiño de Riobó: xentes e paisaxes. Dos papeis de Xosé Figueiras Baltar

Juan Fernández Casal

No noso permanente desexo de rescatar do esquecemento as pequenas historias desta parroquia logramos publicar no volume 5 desta revista un traballo sobre os muíños de Riobó onde se relata o uso, costumes e vida social que ó redor deles se desenrolaba¹. Noutro número da serie –número 7, 2004–, describiamos os traballos e tarefas das mulleres operarias da fábrica de Papel de Riobó, ó pé do río Bo, que ata hai setenta anos abastecía o mercado de papel de estraza e de barba².

Tentamos aquí agora evocar toda una serie de historias, usos e costumes de xentes humildes que viviron, gozaron e padeceron nun periodo que abrangue a totalidade do século XX. Centrámonos hoxe nun persoaxe veciño de Riobó que narra nos seus escritos os aconteceres de varias xeracións de persoas e tamén da súa propia vida: don Xosé Figueiras Baltar. Estas memorias, recollidas en varios cadernos³, fan referencia a toda unha serie de persoas e as súas andaiñas e sobresaen pola visión retrospectiva dun mundo, o noso mundo

1 “Breve aproximación ós muíños da parroquia de Riobó (A Estrada, Pontevedra)”, pp. 19-33.

2 “Fábrica de papel en Riobó”, pp. 9-27.

3 Encóntrase hoxe no Museo Manuel Reimóndez Portela da Estrada, a disposición dos investigadores.

Fervenza a carón da ponte de Riobó.

rural tradicional, que se está a esvaecer e que na actualidade nin os máis vellos recordan xa.

Coa publicación deste traballo pretendemos dar a coñecer a personalidade deste persoaxe sobranceiro e polifacético que profesou un intenso amor a Galicia e a Riobó, a súa parroquia natal, na que un día teremos a dita de acougar en sono eterno.

A parroquia de San Martiño de Riobó sitúase na Ulla Alta e está atravesada polo río Bo, afluente do Ulla. Ten polo norte a parroquia de Oca e un anaquiño de Arnois. Polo sur, limita con Santo Tomás de Ancorados. No leste ten por veciña a parroquia de San Vicente de Berres e no oeste toca coa de San Cristovo de Remesar. Forma parte das cincuenta e unha parroquias que compoñen o concello da Estrada e ocupa o lugar trinta e sete por orden alfabético e, ó mesmo tempo, é unha das máis pequenas con só 270 hectáreas que, se as pasamos á nosa medida tradicional agraria, supoñen 4.326 ferrados e 22 cuartillos.

O terreo vén descender de leste a oeste, acadando a máxima altura no lugar de San Martiño con 200 metros e a mínima no lugar do Río con 140. Ten, según o Catastro de Ensenada, un cuarto de legua de levante a poñente e uha legua de norte a sur. Formaba parte da antiga xurisdición de Tabeirós e, eclesiasticamente, é anexa da

Procesión de San Martiño. Adro da igrexa de Riobó, ano 1962.

inmediata de Remesar, ámbalas dúas do arcebispado de Santiago. Noutro tempo foi curato de segunda presentación do Mosteiro de Sar. Este dereito de presentación orixinou un longo pleito que entablou don Domingo Galloso de los Cobos, señor de Oca, contra o Superior daquel mosteiro, fallándose no ano 1775 a favor da casa de Camarasa, actual propietaria do Pazo de Oca. Dende aquela, a parroquia de San Martiño de Riobó pasou a ser de presentación dos Marqueses de Oca, pero xa hai bastantes anos que este privilexio deixou de existir. É curioso salientar que ata mediados do pasado século, o Marquesado de Camarasa tiña dereito de presentación en cento cincuenta e cinco parroquias.

Situémonos agora a principios do século vinte; daquela era párroco de San Cristovo de Remesar e da súa anexa San Martiño de Riobó don Francisco Silva Señoráns. Nacera este sacerdote en Cereixo e ós corenta e cinco anos xa estaba á fronte destas dúas parroquias. Nada podo dicir do seu labor pastoral pero si das inquedanzas por mellorar e conservar o patrimonio da igrexa de Riobó.

Así, restaura o retablo do altar maior, de estilo barroco, que fora construído no ano 1744 polo artesán santiagués Luis Parcerero sendo párroco Juan del Río, por importe de 1.800 reais. Na parte alta deste retablo aínda se le:

SIENDO PÁRROCO D. RAMÓN SILVA SEÑORÁNS PINTADO ESTE ALTAR EN EL AÑO 1908. EL PINTOR M. ÁLVAREZ FERNÁNDEZ DE STA. CRUZ, SIENDO FABRIQUERO DON JOAQUÍN GARCÍA. COSTEANDO LA OBRA DICHO SEÑOR CURA Y SUS FELIGRESES DE ESTA DE RIOBO.

E noutro lugar:

SE PINTÓ A EXPENSAS DEL PÁRROCO DON R. SILVA SEÑORÁNS EN EL AÑO 1908 a1909.

Tamén debemos citar que as actuais campás dátanse nos anos 1832 e 1849 e teñen gravadas estas lendas:

Dereita:

MARÍA Y JOSÉ AÑO 1831.

Esquerda:

MARÍA Y JOSÉ AÑO 1849 JSH HÍZOSE SIENDO ABAD JOAQUÍN BARCALA.

E seguimos co que se podería chamar anecdotario de curiosidades. Nas dúas parroquias de presentación dos Marqueses de Camarasa, Remesar e Riobó, o que fora párroco, Silva Señoráns, instituiría unha beca de estudos de media pensión para o seminario de Santiago para costear cama e sustento. A comida consistía nunha taza de caldo ó mediodía e outra á noite. Aclaramos que os estudantes de pensión completa tiñan dereito a un plato de caldo, outro de comida e, se eran maiores, un vaso de viño. Había dous comedores que separaban ós de media pensión dos de pensión completa. Beneficiáronse desta beca don Constantino Neira Balloira e don Xosé Campos Calveiro, párrocos que foron de Moreira e Castro, respectivamente e falecidos hai anos.

Moitos anos despois, don Antonio Liste Rodríguez, natural de Riobó e párroco de Cambados, propúxolle a don Constantino Neira e a don Xosé Campos costear outra media beca para faceren pensión completa pero non aceptaron. Sobre os anos oitenta do pasado século don Antonio Liste pediu informes para costear da súa facenda unha beca de pensión completa. A resposta do arcebispado foi que se precisarían once millóns de pesetas.

Imos dar outro salto no tempo centrándonos agora en don Francisco Arias Diéguez párroco a quen lle correspondeu rexer a parroquia antes, durante e despois da Guerra Civil española, cando as vingas do gañador sobre os perdedores eran frecuentes, pois aqueles que foran contrarios ó réxime de Franco perigaban pola persecución a que eran sometidos, podendo ser encarcerados ou cousas peores. Os cregos controlaban a asistencia ós actos relixiosos, e sobre este tema cóntase nestas terras unha anécdota.

A asistencia á misa dominical era a mostra oficial de ser bo fregués e cristiano, de xeito que, rematada a guerra, aqueles que noutrora se mostraran furibundos inimigos da Igrexa e de todo o que ela representaba comezaron a asistir á misa por temor ás represalias. Un deles, Luis da Cañoteira, inimigo do crego e das súas predicas, comezou a asistir habitualmente á misa. Un día, no adro, o señor cura chamou a Luis e preguntoulle con moita retranca:

– ¿E logo, Luis, sei que vés salvar a túa alma?

O Luis respostoulle:

– Non, señor cura. O que quero salvar é o meu corpo, que a alma impórtame ben pouco.

Pero deixemos tempos idos e pasemos ó ano 1997. Mediante unha subvención estatal renovouse o tellado e as vigas da igrexa, aproveitando os fregueses esta oportunidade para realizar outras reformas complementarias custeadas por suscripción popular. Durante as obras de desescombros do material vello, mesturado con cascotes da parede, apareceu un lenzo cunha copia da Última Cea de Leonardo da Vinci nun lamentable estado de conservación, con

Vista xeral do cadro do pintor compostelano Garabal.

picaduras debido á machacadura das pedras e a acción do tempo. Tentamos rescatar esta pintura e restaurala o mellor posible para o que pedimos opinión a expertos restauradores pero as solucións eran moi caras e fóra do alcance das nosas posibilidades, polo que optamos por facer nós de expertos na materia.

Extendimos o lenzo sobre unha superficie lisa de cemento e con auga xabronosa frotamos suavemente a tea por ámbolos dous lados. O cutre acumulado dos fumes e do po de cen anos foi saíndo en forma de prebe escura. Despois de ben clarexado con augas limpas, a tela descubriu as cores en todo o seu esplendor e daba gusto vela.

Secou a pintura, fíxoselle un marqueado ríxido semicircular e pendurouse na parede da tribuna separada dela para facilitar a ventilación. Lembran os vellos que este lenzo, pintado por Garabal, colocábase na Semana Santa sobre o arco triunfal da igrexa.

O tema do cadro é a Última Cea copiada do orixinal de Leonardo que se conserva no refectorio do convento de Santa María delle Grazie de Milán. O lenzo ten forma semicircular cun diámetro de 3,87 m e foi pintado no taller da familia Garabal que na primeira década do pasado século estaba situado preto do Seminario Maior

compostelano. Con respecto ó orixinal de Leonardo observamos algunhas diferenzas: na copia non aparcen as tres ventás do fondo nin as catro portas laterais. Algúns personaxes están trocados de posición. Non se pintaron os coitelos sobre a mesa. As caras dos apóstolos están moi ben conseguidas pero non así as representacións das bolas de pan e peixes que hai xiscados sobre a mesa. Como anecdótico podemos suliñar a candorosa escea dun apóstolo que levanta a súa man dereita co puño pechados pero con seis dedos. Descoñecemos o simbolismo que este detalle encerraba. Todo fai pensar nunha obra de taller na que o mestre Garabal deseñou a composición e pintou as caras e vestiduras, deixando ós aprendices o acabado do monumental cadro.

Tamén debemos mencionar outro obxecto que quedou instalado no interior da igrexa durante a reforma: trátase dun reloxo de parede que antigamente pertencía á escola de nenos de Riobó, mercado coa aportación dos veciños na emigración na primeira década do século XX. Cos cambios de locais escolares este reloxo andivo tamén trocando de lugar ata que ultimamente estaba depositado na antiga escola onde viña ser xoguete para rapaces e exposto a que o roubasen. Co permiso da parroquia levámolo a un taller para a súa restauración e de seguido colocouse na parede da igrexa onde está a funcionar moi ben; a min persoalmente prodúceme unha fonda emoción cando durante a misa dos domingos soan as campás das once e logo a repetición do bordón. Este reloxo é de fabricación francesa, marca “Maureaux” de finais do século XIX. Os reloxeiros compraban a Francia só a maquinaria e aquí, terra de bos carpineiros e ebanistas, facíase a caixa. Para deixar constancia de que dito reloxo é propiedade dos fregueses e non da igrexa, o entóns párroco, don Manuel Pazos asinou un documento no que afirma que se encontra no templo parroquial en calidade de depósito e que non constaría no inventario do mesmo.

Tampouco queremos deixar de salientar os restos dunha talla en madeira policromada de San Xoán Bautista atopada no faio da igrexa, toda comesta polos insectos xilófagos e da que só se percibe un

A imaxe de san Xoán no 1925.

Estado actual da talla.

fragmento da faciana con restos de policromía. Por outra banda na *Geografía de Galicia* dirixida por Carreras y Candí, nun artigo de Gerardo Álvarez Limeses⁴ aparece documentada esta imaxe mediante unha fotografía en branco e negro, datada no ano 1925. Na foto aparece a talla enteira sen signos de ataque da polilla e ó pé o seguinte texto: *La Estrada – Siglo XV Imagen de San Juan en madera policromada, en Riobó.*

Os fregueses máis vellos lembran esta imaxe colocada no retablo do altar maior; máis tarde o párroco don Francisco Arias Diéguez mandouna colocar sobre a pía bautismal, onde se celebraban tódolos bautizos que, dende logo, eran moito máis numerosos que agora. Rodeaba esta imaxe un precioso marquetado de talla barroca do que se conservan aínda tres pezas. Así estivo esta imaxe de San Xoán bendecendo os bautizos de tódolos cativos da parroquia durante vintecinco anos ata que o finado párroco don Manuel Pazos Viz mandouna retirar porque a talla non representaba con dignidade ó Santo.

O que queremos salientar é o detalle que unha imaxe estivera case cinco séculos perfectamente conservada coas súas

4 *Geografía General del Reino de Galicia*, F. Carreras y Candí, director. Vol. XII, Barcelona, 1936, pax. 549.

cores orixinais e que despois, nun período só de vintecinco anos, colocada enriba da pía bautismal, chegase ser pasto da carcoma ata tal punto de que quedase inservible para o culto. A explicación é ben sinxela: as humidades da auga da pía e a evaporación constante fixeron de sabedeiro adubo para as larpeirentas polillas que durante todo ese tempo criaron miles de xeracións para perpetuar a súa especie, pero a conta da madeira da antiga e santificada imaxe.

Correspóndenos presentar agora ó protagonista e ubicalo nun tempo, a totalidade do século XX, e nun lugar concreto: a parroquia de Riobó e o seu entorno máis inmediato. Xosé Figueiras Baltar nace no lugar de San Martiño un vintecinco de novembro de 1903 na mesma onde deixou este mundo o trece de abril de 1991. Nos oitenta e oito anos da vida dunha persoa ten que haber acontecementos felices e grandes tristuras. De todo isto queremos deixar constancia nestes papeis dirixidos especialmente ós nosos veciños de Riobó para que non quede no esquecemento este persoaxe que callou moi fondo na vida desta parroquia. Imos centrarnos un pouco na súa biografía para deixar para logo a súa obra escrita.

De rapaz e xa de mozo participou no sufrido traballo da labranza e da gandería pero as súas inclinacións musicais lévanlle a aprender solfeo cos directores das bandas de música. Debía ter bo oído musical pois xa de mocidade debuta tocando a frauta, o frautín e a trompeta cos seus inesquecibles mestres e directores de banda Manuel Liste e o seu fillo Xosé Liste.

Tal vez se vise favorecida esta vocación de Figueiras polo ambiente musical que daquela existía nesta comarca onde abundaban as bandas e grupos de gaiteiros e requinteiros tan solicitados nas romarías e nas festas. Viñan desempeñar o oficio das orquestras de agora pero só con tres músicos. Por outra parte, nesta parroquia, no lugar de San Martiño, existía xa a finais do século XIX un dos poucos talleres de Galicia donde se construían as famosas requintas, instrumento novidoso nestas terras que algúns estudosos supoñen orixinais das bandas de música das tropas napoleónicas durante a guerra

Casa petrucial de Xosé Figueiras.

da independencia española. Na actualidade segue traballando este taller, propiedade de Xaquín García, o mesmo nome que levou o seu bisavó, fundador do taller, pero xa non fabrica requintas porque este instrumento non ten demanda, centrándose na elaboración de gaitas. As poucas requintas que aínda quedan entre nós convertéronse xa en obxectos de museo⁵.

Neste ambiente musical criouse Figueiras alternando os labores do campo coas súas afeccións artísticas. Ós vinte e catro anos está a facer o servizo militar en Zaragoza e alí, seguindo as súas inclinacións musicais, forma unha orquestra que tocaba nalgúns actos públicos. Pero, como home polifacético e de grandes recursos, ascende a sarxento e máis adiante a suboficial do corpo de radiotelefonía e automobilismo. Dá outro salto na súa actividade e chega a exercer como mestre de equitación no hipódromo da Zarzuela.

Pero de súpeto abandona estas actividades da vida militar na que lle esperaba un grande porvir e dáse de baixa no exército. Máis

5 Este instrumento musical está sendo obxecto de especial atención pola activa asociación cultural Val do Ulla, <http://www.valdoulla.com>.

O mestre de Riobó no ano 1949 rodeado dos seus alumnos. De esquerda a dereita e de arriba abaixo: José Bascuas Davila, Manuel Porto Prado, José Castro Fernández, Antonio dos Santos Castro, José Espiño Taboada, Daniel Liste Romeu, Manuel Seoane Castro, Ovidio Villaverde Pena, José Álvarez Servide, Manuel Neira Barros, José Porto Prado, José Baltar Seoane, Modesto Rodríguez Villanueva, Manuel Liste Romeu, Héctor Villaverde Pena, o mestre Manuel Ferro Díaz con Fernando Seoane Castro, José Villaverde Pena, Ramiro Vidal Peiteado, José Quinteiro Martínez, Jesús Rey Fernández, Eduardo Romeo Cabaleiro, José dos Santos Castro, Luís Rey Castro, José Manuel Carregal Gómez, Jesús Liste Romeu.

adiante pesulle esta decisión e nas súas memorias maniféstao así: *cometín aquel grande erro abandoando tan froescente cárrego, decisión mal tomada.*

De novo as súas inqedanzas lévano por outros torreiros. Pola década dos corenta aparece como administrador do duque de Terranova, en Vilagarcía, e poucos anos despois, socio do mesmo nun aserradeiro. Continúa na industria da madeira e anos despois pasa a Boiro asociado co Sr. Lema. Nesta estada foi onde permaneceu máis anos ata que lle chegou a súa xubilación e voltou ás súas raíces, terra que o veu nacer.

Pero o Sr. Figueiras, ademais das actividades aquí reseñadas, presenta unha nova faceta, a da creación literaria, da que máis adiante falaremos, e a artístico-musical, na que salientamos a fundación do Coro “Airiños da Ulla”.

En calquera vila que se precie de certo nivel cultural non deixa de haber unha agrupación coral que interprete preferentemente cancións populares, pero naqueles tempos, cando máis da metade da poboación era analfabeta e había outras necesidades máis perentorias, foi un grande logro organizar un grupo de persoas para interpretar cancións populares e tamén clásicas. Debemos engadir que os compoñentes do coro Airiños da Ulla eran veciños destas parroquias que se dedicaban á agricultura e gandería, pero que encontraban sempre un momento para acudir a ensaios e actuacións

Pero deixemos que o propio fundador nolo conte coas súas propias verbas.

Orixe do coro Airiños da Ulla. Agrupación Coral Airiños da Ulla, Riobó, A Estrada. Como comezou.

Esta Agrupación cultural foi orgaizada e dirixida por Xosé Figueiras Baltar, na súa parroquia de San Martiño de Riobó (A Estrada).

Alá polo mes de xullo do ano 1933, unha dúcea de mozos e mozas ateigados de amor ó noso folclore diron comenzo ó ensaio da Misa a tres voces, de Cosme e Benito. Esta había de ser estrenada o día da festa do Smo. Cristo da Saúde que decote se fai no mes de maio.

No mes de setembro xa se engadiran máis afeizoados de San Miguel de Castro e de Sto. Tomás de Ancorados concretando eisí dezaioito voces. Coelas terminouse a misa en xaneiro. Dista data deica á festa ensaiáronse Cantos Galegos, foron executados ese día na toxeira denantes do comenzo da romaxe. Eisí foi o día dez de maio do trinta e catro, á mañá cantouse a misa na igrexa que se alcontraba chea de romeiros devotos do Santo Cristo.

Pola tarde, presentados polo entón Presidente do Centro Galego de Emigrantes Don Xosé Baamonde Souto, o coro desenrolou o seguinte programa:

Alalá, de Valverde, a catro voces

Mozos e Mozas, de Torres Creo, a dúas voces

Aló Nas Tardes Serenas, de Torres Creo

Pandeirada, de Torres Creo, (bailada por dúas parellas)

E terminando co Himno Galego.

Unha noite dóce de romeiros que aconteceron, escoitaron sempre con impresionante silencio e apraudindo en cada canto. Terminada a actuación subiron ó estrado amigos, colaboradores e personalidades das letras e da música para dar a súa enhoraboa. Como nota salinte, a nena Merceditas Otero Llamas co seu traxe regional reparte ramos de froes e bolsas de caramelos ós coristas. O entusiasmo foi medrado na prensa regional e as moitas crónicas pubricadas cicais

fixeron que viñeran máis persoas de Oca, Remesar, e en maior número de Berres. Entón o coro colleu máis forza pois xa tiña vinteseis voces.

Comenzou de novo o ensaio con máis entusiasmo e fomos engadindo novos temas:

Os Dalá Darriba, de Torres Creo

Alborada de Veiga

O Consolo, melodía de Paz Hermo

De Volta da Festa, do mesmo autor

As Rapazas de Ribeira, de Torres Creo

Oración de Media Noite, con letra de García Barros e axeitoulle música o grande compositor galego Bernardo del Rio.

Festa na Casa

Que coloradita

O Saramago verde

Meniña doénche os ollos

E algunhas máis. Con componentes do coro formouse o Cadro do Teatro Galego aleizado polo poeta Don Manuel García Barros, Ken Keirades que presto puxo para escea:

A Gavilla

Trato a Cegas

O tolo da Lastra

Tres Conversas

E outros máis.

Meirande axuda foi tamén a de Don Ramón Valenzuela Otero a quen lle tituaban “Pepe dos Cestos” polos seus famosos contos, sobre todo os contos do tren. As súas actuacións nos escenarios foron moi resoantes dándolle ó coro certo enxebrismo. Xa todo preparado e a punto comezaron as saídas:

O trinta e un de agosto a Añobre para facer esquecer as tristuras que anos atrás enloitaron aquela famosa bisbarra. Dalí a pouco un día de festa galega no Pazo da Mota, dos Señores de Otero. Festa, romaría íntima naquela fermosa herdade. Nela estiveron tamén:

Os Duques de Terranova

Os Marqueses de Camarasa

Os Duques de Medina de las Torres

Os Condes de Cardona.

Naquel ampro chan da eira de mallar, ó socaire dos palleiros da herba seca e do olmo, antre buxos, loureiros, aveláns e de cara ó lexendario hórreo, estaban esperando ó coro Airiños da Ulla que logo fixo a súa entrada polo poñente do bosque ó son dunha foliada

Alí executaron a máis florida escolma do seu repertorio que os selectos asistentes premiaron con vivas e longos aplausos.

Xosé Figueiras nos seus mellores anos.

Xosé Figueiras e a súa dona.

Terminouse a festa coa pandeirada de Torres Creo cantada e bailada polas dúas parellas de baile e os coristas faguéndolle roda.

Fermosa estampa. De toda esta actuación filmouse unha película. Que será dela...

Aito seguido, os Señores do Pazo fixéronlle honras ós coristas cunha suculenta merenda servida por galeguiñas vestidas cos traxes das súas avoas. Ó mesmo tempo pola mascota do coro foron recolleitos uns sobres contendo a primeira e grande axuda para o coro.

Máis adiante, o vinteno de agosto xa foi por primeira vez ó teatro da vila da Estrada, o “Teatro Novedades” onde por certo outivo un resoante éxito, tanto artístico coma económico. Colaboraron conosco a rondalla da Estrada dirixida por Manuel Santiago. Outra saída foi a Santo Tomás de Ancorados nun día de festa. Alí soio se cantou a misa.

O vinteito de San Xoán actuamos por segunda ves no “Teatro Novedades” da Estrada con un cheo desbordante pois ese día tiña unha solemnidade extraordinaria. A entrega da bandeira do coro.

O coro actuou xa con novo repertorio e ó terminar a actuación foille entregada a bandeira polo entón Presidente do Casino e cronista oficial da vila, don Xose Campos Vázquez, actuando de madriña a señorita Otilia Campos Pego. Esta xoia do coro foi adquirida por aportación popular, sobresaíndo o Centro de Emigrados quen ademais levou a iniciativa da entrega da bandeira.

O director do coro, ó recibir a bandeira leu un sentido discurso de agradecemento polo homenaxe de que eran ouxeto. Unha mesma serán foron recibidos no Casino pola directiva lendo tamén o director unhas emocionadas verbas.

O vinteoito de outono, a Lalín co gallo dunha velada no casino daquela vila onde tamén outivo outro novo éisito, destacando as parellas de baile. Tamén autouo o Cadro de Teatro Galego e, como non, o grande “Pepe dos Cestos” cos seus enxebres contos. Denantes desta actuación foille rendido un homenaxe á memoria do noso grande aviador Loriga cantándolle ó pé do seu moimento.

Neste mesmos tempos o coro e o cadro ensaiaban sen descanso novas obras para aumentar o seu programa. Entre outras;

Quer que lle Quer

O Sol de Primavera

Muiñeira de Camiño (de Prieto Rouco).

E tamén o cadro de teatro “*O Zoqueiro de Vilaboa*”, que non chegou a ver a lus.

Un día de folga

Uns cantos amigos e benfeitores tramaron que o coro debía ter e disfrutar un día de folga, descanso merecido que fixera esquecer as fatigas pasadas no percorrer dos camiños e noites de inverno e choiva.

Pro, ¿onde iba ser? No Pazo de Oca. Pois aló foi: coro, amigos e afeizoados. Era un día de sol loiro, de ambiente morno; algunha raíña de sol deixábase ver por entre os buxos, tilos e aveláns, daquel Versalles Galego, daquel benzoado currunchu ullán. Alí, no meio de tanta beleza, o coro cantou, beilou, aturuxou...

Os gaiteiros perdidos antros arbres faguían soar as súas gaitas. As mozas e mozos ó derredor do estanque cantaban regueifas. Os paxariños do bosque sentían vergoña cantar no meio de voces tan doces.

¡Canta ledicia! ¡Canta xuventude!

A xente que estaba alí á escoita aplaudía a máis non poder.

Logo a degustar os obsequios con que facían honra os orgaizadores sobre das musguntas pedras alousadas daquel bosque de encanto. ¡Quen poidera ter gravado un recordo daquel día tan ditoso!

No Pazo de Oca

Máis tarde voltamos ó Pazo de Oca cando acudiron alí os do Congreso de Ciencias, que por certo aquela vez apenas pudo actuar polo percance que aconteceu esa tarde no pazo: o derrubamento do salón de recepcións con congresistas que se amontoaron todos ó longo de dúas travesas esnaquizándose e caíndo unhas duascenas persoas nos baixos da antiga Tulla

A Ponte Ulla

Outro novo éisito naquela risoña vila. Alí foron ouxeto os coristas de tódalas atencións. A sala fíxose insuficiente para acoller semellante xentío que alí aconteceu.

A Pardemarín

O catorce de abril de 1935, en xira desinteresada foise o coro e cadro de teatro a dar unha velada a máis de trescentos rapaces e mozos das escolas das cinco parroquias que abranguíu o Sindicato Labrego “Pardemarín”.

Foi máis ben unha festa galega pros nenos daquelas escolas que, por espazo dunhas horas desfrutaron dun ambiente enxebre da terra que os veu nacer. Tamén o coro se veu orgulecido por alcontrarse no meio daqueles tenros retoños que no día de mañá serían cicais capaces de semellar ó coro “Airiños da Ulla”, de pasear o nome de A Estrada por Galicia ou por donde queira que foran. O cadro de teatro puxo en escea “A Gavilla” de Álvaro das Casas, que foi moi aplaudida, mormente polos vellos. En fin, foi un día memorable para aqueles rapaces que a maoría nunca esto tiñan visto.

Os aprausos eran ensordecedores. Para nós, os mellores foron os de satisfacción

Crónicas

Despois da actuación en Pardemarín saíron crónicas nos xornais da vila e de fóra dela buscando maneira de que o coro non decaera. No “Emigrado”, Ken Keirades abogaba porque se axudara ó coro pois hastra entón os coristas tiñan que traballar e cotizar. Decía que as autoridades eran as máis chamadas a dar axuda. Logo formar unha sociedade protectora. Pro nadie se dou por enteirado, nin o auntamento nin os particulares. Este silencio sementou descontentos na colectividade. O coro estaba soio. Pro, como o entusiasmo era moito segue cos ensaios. Para o verán seguinte, coa falta duns e doutros xa se predecía o que iba a pasar... e pasou.

O coro Airiños da Ulla finou

O sacrificio continuado, sen bismos de que deixe de selo, á larga ou á curta, abate todo entusiasmo. A falta de interés pola supervivencia da que era a única colectividade folclórica do pobo estradense que siñificaba cultura e arte agonizaba. A falta de axuda material foi causa de que aquela xuventude fora decaendo e terminase deixando atrás todo entusiasmo, ensaios nas noites estreladas ou de choiva e cantas cousiñas máis. Daquela alcontrabase o director en Madrid quedando no seu sitio o grande director de bandas Xosé Liste Villaverde que non escatimou esforzos no seu cometido.

Estes derradeiros supiros do coro trocáronlle coas esperanzas de Ken Keirades, esperanzas que non esperaban nada. E, por último o coro finou. E finou dunha maneira insospitada. Finou coma a arpa de Curros, na noite do olvido. O fundador dixo: ADEUS MIÑAS ILUSIÓNS

En certa ocasión o coro fora contratado para realizar unha actuación no Pazo de Oca co gallo da visita dos compoñentes dun

Congreso das Ciencias que se celebraba en Santiago e que terminou en traxedia. En “Das miñas lembranzas” escribe Figueiras:

Tal día coma hoxe, sete de agosto de 1934, amañecía un día que se adiviñaba xeitoso. O ceo presentábase despexado, propio deste mes.

O coro “Airiños da Ulla” de Riobó faguía unha das primeiras saídas pois ía cara o Pazo de Oca onde actuaría co gallo do Catorce Congreso de Ciencias que se celebraba en Santiago e viñan de excursión como final daquela tarefa convidados ó Pazo cun viño español. O coro escomezou cantando pola corredoira dos buxos e avelás cara aquela centenaria ampra carballeira que lle bica os pés ó Río Bo para logo arremedar a aquela nube de paxariños hóspedes ledos daquela famosa fraga. Dou volta polo paseo dos tilos e alí cantou onde antes cantara a “Masa Coral de Pontevedra” en camiño cara o estanque. Ó chegar ó par da lancha do pescador fixeron unha parada para cantar a melodía “O Consolo” de Paz Hermo lembrando a aquela parella de noivos que o inferno da tempestade desfixo arramplando co noivo ó escuro fondo do mar.

Camiñaban paseniñamente amparallados por aquela fermosa terraza que naqueles tempos alumeou ó pazo de relumente lus e chegaron ata o xardín onde executaron unha parte do programa que os congresistas apraudiron, sobortodo aquela regueifa de Torres Creo e outras coma “Peta cun pé no sobrado”, “A dalá darrriba”, “Cando van co gando”, “De volta da romaría” e algunhas máis. Xa chegados á escaleira de rubida, un grupo de portugueses preguntou se no repertorio tiñan alguna cantiga portuguesa. Contesta o director que tiñan o fado “Blanquita” pero só con voces de mulleres. Aínda así quixérono oír. Así foi: colocáronse na escaleira de acceso ó salón e comezaron a cantar; pero neste intre deixouse ouvir un estampidazo tremendo aló dentro do pazo. O salón afundírase coa case totalidade dos congresistas.

Pouco despois sóubose a causa do derrumbe. O Rector da Universidade tocou palmas para comunicar ós congresistas que ía actuar o coro e que ó terminar saírían cara a Santa Cruz para visitar aquel pazo. Xúntanse todos ó seu derredor e co exceso de peso nun solo punto provocou a catástrofe. Como anécdota diremos que don Gonzalo Otero e maila dona do director coa súa filla Merceditas de seis meses alcontrábanse na porta de entrada ó salón agardando a entrada do coro vendo con asombro como todos se caían quedando eles no pasal da porta. O prensil daquelas xentes, uns sobor outros no meio dos estullos era abrallante. Entón os coristas e directivos trataron de axudar a retirar preto de cuarenta feridos. Entre eles a profesora da Normal do Magisterio de Ávila, Dona Luisa Gómez xa perdera a vida.

Entre os feridos estaba como gravísimo o Sr Cura Párroco, Rvdo. Don Francisco Porto que se negara a saír cara Santiago. Non quería que lle tocasen, prefería morrer alí. Don Gonzalo Otero, que por aquel entón era administrador do Pazo de Oca pola boa amizade cos donos, Excmos. Marqueses de Camarasa, foi

Coro Airiños da Ulla no Palacio de Oca, momentos antes de derrubarse o piso do salón onde actuaban, ano 1933.

quen convenceu ó cura ferido para que Xosé Figueiras, director do coro, o levase no seu propio coche a Santiago. Pasado bastante tempo, auxiliado por muletas, chegou a dicir misa e viveu nunha casa dentro do xardín do pazo. Aínda hoxe a esa casa lle chamamos a casa do cura. Logo a parolar daquelo: o que ía ser unha grande festa galega veuse a converter nun grande pranto de dor.

COMPEÑENTES DO CORO

Pola zurda	Luisa Liste	Rogelio Nogueira
	Felisa Souto	Ramiro Baltar
	Amparo Caamaño	Pepe Liste
	Mariña Ribadulla	Manoel García (bandeirado)
	Amparo Souto	Saturio Carregal (gaita)
	Luisa Figueiras	Joaquín Baltar (gaita)
	Decorosa Gómez	Ramón Espiño (tamboril)
	Argimira Villamayor	Manuel Baltar (bombo)
	Esperanza Costoia	Albino Bernárdez
	Luisa Fernández	Xesús Rey
	Encarnación Gomez	Andrés Pena
	Pura Cabaleiro	Antón Festa
	Albino Tubío	
Director do coro:	Xosé Figueiras Baltar	
Parellas de baile	Manuel García e Amparo Souto	
	Albino Tobío e Amparo Caamaño	

Queremos engadir eiquí, antes de pasar á súa obra literaria, un acto simbólico: a entrega oficial da bandeira do coro ó Museo do Pobo Estradense. Nos seus apuntes ten recollidas estas notas do seu discurso.

Na entrega da bandeira do coro, a 14 de maio de 1982

Estradenses todos. Dignísimas autoridades da vila. Miñas donas. Meus señores: Ó porme eiqui a falar diante deste seleito púbrico non é para facer un discurso da outura que se merece este emotivo acto. Pois, ¡que saberá de discursos este vello labrego! Pro si sabe de andainas do Coro Airiños da Ulla e da súa bandeira esta que hoxe se ve agasallada gracias ás autoridades e ó Centro de Información e Turismo que con tanto acerto preside este loitador Don Manuel Reimóndez Portela. O coro naceu dunha comparsa orgaizada na mascarada e que gustara a moitos. Un deles, Xosé Oubel, de Remesar, que fora director da banda alí orgaizada, me dicía: “Coesta mocidade xa tes o que aínda non houbo no concello, un coro galego. Non tes máis que axeitara esas boas voces ó pentagrama. Eu teño algúns cantares galegos, xa chos mandarei á túa casa”. Dito esto comunicuéillelo ós do coro e a unha sola voz dixeron: dacordo.

Pro, ¡que dicirles ás nais para que permitisen saír de noite as súas fillas para os ensaios? Tratábase de ensaiar unha misa do Sto. Cristo. A resposta foi unánime: para eso, o tempo que faga falta. Como terminamos os ensayos denantes do día da festa, en ese tempo ensaiamos o “Alalá” de Valverde a catro voces, “Aló nas Tardes Sereas” e outras melodías. Chegado o día da misa saíu mellor do que se esperaba e pola serán no turreiro da romaría executáronse varias pezas que foron longamente aplaudidas. ¡Canta emoción, canto medo! pois ademais dos romeiros estaban os directores das bandas. Entre as moitas felicitacións recibidas estaba a de Don Manuel García Barros no “Emigrado” e os comentarios do “Pueblo Gallego” asinados por Xosé Sánchez Brea. Buscouse un nome para o coro e saíu elexido por maoría o de García Barros: “Airiños da Ulla”.

Xa todo a punto nace o coro cunha actuación no Pazo da Mota invitado polos Otero coa sistencia dos Duques de Terranova, Condes de Cardona, Marqueses de Camarasa e outros dinos persoaxes. Na Estrada actuou no teatro “Novedades” cedido gratuitamente pola empresa e coa colaboración de Pepe Valenzuela, “Pepe dos Contos”. O Cronista oficial da Vila Don Xosé Campos Vázquez fixo entrega da bandeira actuando de madriña a súa filla Sta. Otilia. ¡Tempiños aqueles que non volverán!

E agora, pondo fin a estas verbas de agradecemento en nome daquel coro polo que aínda o meu corazón chora, entrego esta bandeira para que quede como lembranza do coro Airiños da Ulla. Un recordo para aqueles mociños de corazón aberto e para as mociñas de cariña de rosa, cantareiras cal reiseñores. Pros que están alén dos mares. Para todos a miña garimosa aperta. E para os que bican o camposanto. ¡Unha piadosa oración e unha bágoa!

Pero o Sr Figueiras, ademais de dirixir orquestras nos seus tempos mozos, de ser oficial de radiotelefonía, mestre de equitación e máis tarde dirixir o coro “Airiños da Ulla”, mostrou tamén a súa faceta literaria, principalmente en artigos que publicaron varios diarios rexionais, e case sempre escritos para conmemorar algún acontecemento social ou cultural. Pero a meirande parte da súa obra inédita consérvase en cadernos que a súa filla Merceditas custodiaba e que tivo a xentileza de prestarnos para facer unha escolma e dar a coñecer o máis interesante⁶.

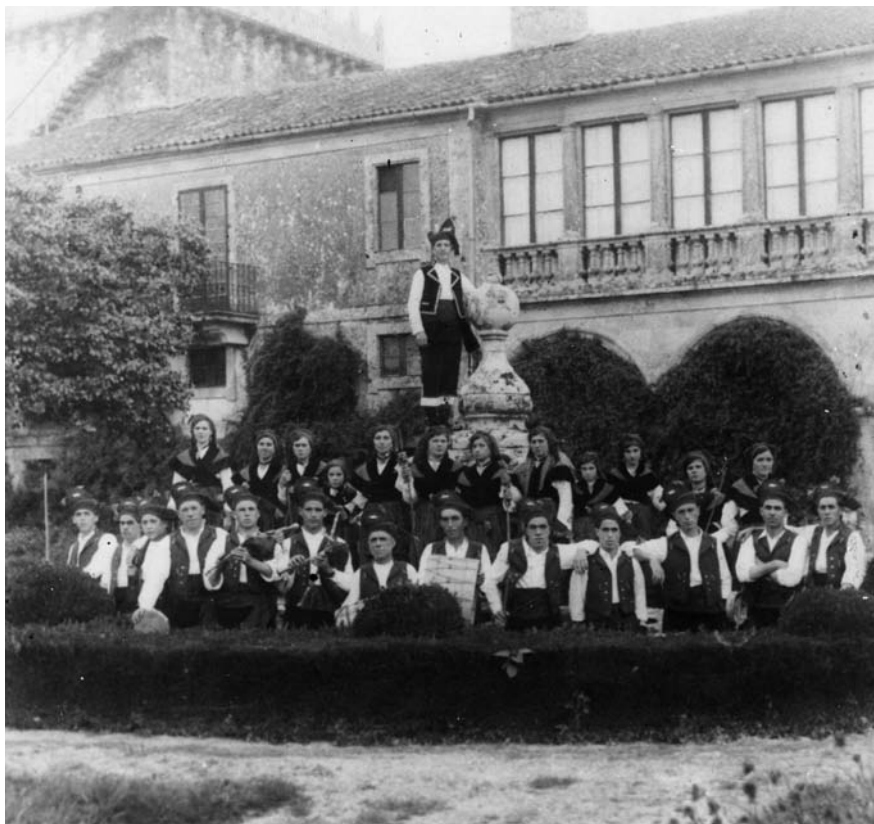
A obra literaria de Figueiras destaca máis polos persoaxes pretéritos e polos acontecementos que relata, que polo valor intrínseco da palabra. Usa unha linguaxe arcaica e tenta imitar ó seu amigo e mestre García Barros de quen copia vocabulario. Nas súas narracións usa un estilo intimista, nostáxico, un tanto ampuloso. Debemos ter en conta que os seus escritos foron realizado na súa vellez, cando os contempla como lembranzas de tempos idos que para el foran sempre mellores. Case todos os seus escritos están empapados dun grande bucolismo. Pero por enriba de todo isto destaca en Figueiras unha grande amor a Galicia, á súa aldea e a tódolos galegos que sofren e gozan.

Unha derradeira precisión: en todo o texto orixinal que aquí transcribimos do Sr. Figueiras procurei respetar en todo momento tanto o seu vocabulario coma a ortografía aínda que na actualidade estean fóra de uso, quero dicir, non pasou pola peneira da normativa.

Nas páxinas anteriores xa van copiados dous textos onde nos dá fe do seu coro.

Podemos dicir que no seu tempo Figueiras foi o cronista oficial da comarca. Todo acto oficial, cultural ou político tiña a súa resposta nunhas verbas pronunciadas no mesmo acto e despois pasadas á prensa. Entre os seus papeis e nos cadernos que deixou ten recollidos centos destes textos que darían pé para encher un libro. Eiquí só recollemos unha escolma deles. Os escritos foron cedidos pola súa

6 Vid. nota 3.

O coro retratado nos xardíns do Palacio de Oca, 1934.

filha Mercedes para que sexan custodiados polo Museo “Manuel Reimóndez Portela” da Estrada e postos a disposición de cantos queiran consultar a súa obra.

Entre os escritos do amigo Figueiras encontramos dous estilos case antagónicos. Un estilo cheo de morriña e de recordos de tempos idos, de nostalxia e de grande intensidade emocional. Toda a súa obra está enchoupada dese grande amor á terra que o veu nacer; narracións intimistas escritas xa na vellez pero coa visión dun neno ou mozo. É moi interesante, fóra do seu valor literario, o aspecto testemuñal cando narra as súas vivencias porque fai puntuais referen-

cias de persoas deste entorno inmediato que foron protagonistas dos aconteceres que narra e que encheron a totalidade do século XX.

A outra tendencia como narrador de contos reflexa un estilo e un vocabulario sinxelo sen esa ampulosidade que lle caracteriza. Todos estes escritos do Sr. Figueiras foron creados alomenos cunha distancia no tempo de setenta anos, cando xa os recordos van perdendo detalles puntuais e quedan un pouco esvaídos a causa da perda constante e inexorable de neuronas. Aínda así, anímanos a deixar pública constancia da vida e obra deste noso veciño e amigo o desexo de que as vindeiras xeracións saiban que un día vivíu entre nós unha persoa que amaba extraordinariamente a súa terra e quería para ela o mellor do mundo. Paga a pena só por iso recordalo.

Recollemos agora unha descrición emotiva dunha visita á romaría da Virxe de Gundían en dúas ocasións: sendo neno e despois xa de mozo.

Lembrar a romaxe de Gundían non é cousa nova pois asegúnanos as lendas alá polo ano 990 (no que apareceu a Santa), aquela fontañina que boligaba cristaina auga aproveitada polos frades para abastecer ó mosteiro de San Xoán da Cova, dou orixe a esta ermida. Sobor esa fontañina os frades fixeron unha pequena capeliña cuio retábulo ou parte del aínda se conserva. Anos máis tarde levantaron sobre dela o edificio que hoxe acubilla á Santísima Virxe de Gundían.

Aquela xoia do Císter tivo o seu final un domingo de 1571. Un texto documental dice así:

El domingo 18 de febrero de 1571 años fue tan grande la avenida de las ágoas en el reino de Galicia y Arzobispado de Santiago que crecieron los ríos lo más que nunca y ni los viejos se acordaban de tal, que destruyó muchos puentes y cayó el Monasterio de San Juan de la Cova en la puente del Ulla.

Dos seus restos samente se conserva unha cruz de acibeche de grande valor a cal se conserva na parroquial de Santa María Magdalena de Puente Ulla. Son as terras do corazón do val do Ulla que estrema con aquel outo de Ledesma e coas terras de Gres tan ben traballadas por aquel “Neno Labrego” e vixiadas polo Espantallo Amigo, do noso grande Neira Vilas. Moi preto está o lexendario castelo de Cira, mandado construír por Bermúdez Suárez, testemuña muda de moitos episodios na nosa historia de Galicia, e tamén aquelas terras de Noente (coas anergas barcas) e aquelas outras de Santa Mariña que contemplan a chegada do río Ulla ó pozo de San Xoán da Cova.

A “Bugalleira”, aquela gaiola que máis ben parece estar pendurada daqueles cristainos penedos e a pista de rubida ó castro de San Miguel son froito dos

esforzos e sinsabores dun namorado da terriña, o Doctor da Meiciña, Don Manuel Reimóndez Portela.

Pois ben, entre as tres pontes sobor do Ulla atópanse farturentas veigas cangadas de froitas, viñas e hortalizas de todas cras.

Coroas de antiga raigame, a de Louzao ó pé do cal se conserva un tramo de calzada román e bo estado e por onde eles traficaban os minerais extraídos das minas do Pico Sagro para seren embarcadas no río Ulla camiño de Iria Flavia. Pazo de Oca, de moito renome e punto de acceso turístico, o de Santa Cruz de Ribadulla e Guimaráns, o de Gasset, cuberto de hedras e o seu derredor xigantes cipreses, cedros e a grande coleición de camelios.

Nese recantiño de San Xoán da Cova, co seu rabiño de manso río, no meio de tanta beleza, alcóntrase a capeliña branca da Virxe de Gundían, chamada polos antergos “Gardadora de Meniños” porque a ela acoden no día da súa festividade as nais de moitas ducias de parroquias a presentarlle os seus meniños para que os libre de malos espíritos. Tamén un oito de setembro de 1904 a ela acode a miña nai levándome no colo toda chea de ledicia a presentarme á Virxe no seu día e a darlle as gracias.

Eu daríalle un biquiño na súa meixela, como era costume para logo pesarme e ofrecerlle o equivalente en cartos do valor do meu peso en trigo. Logo de oír misa comigo no colo, dabamos unha volta derredor deténdonos na fonte da Santa que botaba cristaiña auga por debaixo da capela. Dábame a beber unhas pingas daquela milagreira auga e lavaba a miña tenra cariña.

Outros pais bañaban ós cativos poñéndolles outra roupa nova. Tamén podían tirala no silveiro que había na parte de abaixo da capela. Alí estaban agardando outros pais máis necesitados que non dubidaban en aproveitar a roupa dos meniños doentes. Era tamén costume, e segue sendo, mercar as rosquillas, tocadas na Santa, e levalas para a casa

Sería dino de contemplar o acto de presentar á Virxe tantos meniños; uns que queren vicar á Vixe, outros que non queren bicala, uns que choran, outros que queren fuxir. Parecería aquilo unha mañán de paxaros. Isto era canto me contaban meus pais e a miña aboa. Que Deus os teña en santa paz.

Xa de maorciño

Camiñaba pros sete anos cando voltei á festa de Gundían pero esta vez tiven que ir a pé pois así o prometeran meus pais, senón non habería festa. Iba pola man de meu pai todo ledo ollando pro meu traxiño novo recién estreado, zapatos feitos polo artista zapateiro Diego Cespón, e máis a camisa de liño con pregues á usanza daqueles tempos. O liño fora fiado pola miña aboa e tecido polas irmáns Marque, de Orazo.

Miña nai cargaba coa carabela do xantar: galo asado ó forno, tortilla de pan (que nunca podía faltar) e chulas con moito azucre por riba. Pan e pulpo xa se

collerían na festa. Meu pai levaba o garrafón de viño da colleita que, como se soe decir estaba tan puro como Deus dirá. ¡Canto disfrutei polo camiño! sobre todo polo fondo da parroquia de Arnois onde o río se achega máis ó sendeiro de paso, alí donde lle chaman a Volta das Corredoiras.

¡Deus Santo! escramei ó ver un río tan grande. Outro non coñecía non sendo o regueiro das Brañas e o da Gardiñeira. Camiñabamos por debaixo das viñas cargadas de albariño, espadeiro e outras variedades que alí se daban ata chegar á famosa Tenencia que era unha casona grande e debaixo dela pasaba o camiño facendo as pedras un arco grande. No medio do camiño abovedado as nosas pisadas resoaban na parede, cousa que me asustaba. Na veira da casa había unha capeliña e ó lado un muiño que xa por entón non moía.

Seguimos adiante, sempre por debaixo das viñas con silvos polos valados para que non lle foran ás uvas. Xa na carreteira xeral enxergábase un letreiro que dicía: “Los mejores vinos de Ulla”; naquelas tabernas vendíanse tamén viños do Ribeiro, roupas e ferramentas e os casteláns traficaban con pelexos de aceite. Meus pais tomaron un neto de viño no que mollaron unhas galletas marelas, bocado que soían chamar sopas de cabalo cansado. Eu, namentras, ollaba pola fiestra que daba á carreteira; dela penduraban tiras de mistos de estalo e un fateixo de foguetes pros rapaces. Esta parada na casa de Rei era costume para tomar folgos e logo subir o camiño que nos levaría ata o campión da festa.

Todo esto desde un corredor con fermosa reixa de ferro que deixaba ollar a corrente de auga do río por debaixo daqueles monumentais arcos da famosa ponte. Axiña cruzamos a carreteira xeral para coller o camiño algo costaneiro cuberto de ramallo de carballos, loureiros e algarrobos. Ó longo da ponte había probes pedindo esmola arrimados ós comareiros. En ton lastimeiro case cantaban: “mozos, deixaiame unha esmola por ese meniño que levades para que a Virxe o libre de malos ollos”; “almas piadosas reparai neste brasito comido de bermes que non me deixa gañalo”

Xa na festa tocaba a música de Orazo co seu director Manuel Liste Villaverde e o conxunto do famoso gaiteiro de Arnois Mateu da Cacharela. Os cegos camiñaban por entre a xente coa zanfoña á costa e as mulleres facendo ruxir as ferrollas ó riscar a pandeireta. Renque de fritideiras dando proba de pementos de Herbón, outras fritindo sardiñas coa tixola sostida por tres coios. Aquello era groria para min. Quincalleiros vendendo remuíños espichados nunha molida de palla. Pulpeiros apurando o lume nas caldeiras.

Nós pasabamos polo meio de tanto barullo festeiro cara a capela. Debían pesarme para dar a esmola prometida, mercar as rosquillas de Abade, tocalas no manto da Virxe e darlle un biquiño na meixela. ¡Que fermosa estaba a Virxe! Dou comenzo a misa cantada por moitos cregos. No intre de alzar tocan a Marcha Real. Saíu a procesión derredor da fontaña. Mulleres de xionllos debaixo da Santa cumprían ofertas; outras con velas ascendidas ían camiñando a pasiño rezando con fervor. Así ían todos na procesión ós acordes da banda de

música e gaiteros. ¡Canta emoción e canta solemnidade niste intre! ¡Canta fe nos corazóns!

Hoxendía perdeuse todo este sentimento religioso e chegouse a converter esta venerada Virxe de Gundián nunha festa á que se vai para comer o pulpo e pasar un bo día. Unha vez recolleita a procesión comenzan as poxas das esmolos e a bota da pólvora aló enriba no alto do monte de Adoufe, que era onde mellor resoaba o estoupido axudado polo eco do río.

¡Como estalaban aquelas dinamitas do fogueteiro Vázquez, da Ulla, hoxe desaparecido! As músicas comenzaban a tocar as muiñeiras da saída, como entón era costume. Daquela si que lucían os bailadores de muiñeiras, ás turras uns cos outros a ver quen quitaban mellores puntos. Miña nai, que aínda era moza, escoitaba aquelas muiñeiras do tío Mateu con certa añoranza, tremabanlle as pernas por saír a bailar pois nos seus tempo fora das boas bailadoras de muiñeiras...

Copio de seguido outro tema das súas lembranzas de mozo escritas xa ós oitenta e un anos:

Festa do labrego de Lagartóns
(Das miñas lembranzas, xuño de 1984)

Eran os meus tempos de neno. Aqueles que todo é cor de rosa, nos que todo é vida e esperanza, cando no boletín da vila chamado “Eco” se anunciaba a Festa Grande do Labrador na parroquia de San Estebo de Lagartóns coa descuberta dun moimento adicado a tal fin. ¡Quen poidera ir a esa festa! falabamos os rapaces.

Pois eu tiven a sorte de ir gracias ós meus primos das Cancelas que me levaron con eles. Lémbrome que saímos de mañán cedoñdo cando aínda non saíra o sol, da que iba a ser queimante máis tarde. Soaban aturuxos saídos dos veciños das diversas parroquias que iban preparándose; algúns con gaitas e todos arredor do seu estandarte portado pola elexida guapa e as demais damas de honra.

Nós saímos polo camiño real, xa que non había carreteira de Liñares a Balboa, pasando por Redondo e pola feira do nove de Ancorados deica o Monte Molide onde ademiramos aquel fermoso cruceiro que, según contan as lendas, tivo no seu pedestal unha ola chea de moedas de ouro. Seguimos camiñando por Moreira abaixo ata a Ponte Liñares onde collemos o camiño que nos levaría a Valiñas, lugar daquela anterga casona de rancio abolengo propiedade dos Cervela, ó pé da cal segue medrando aquela xigante sobreira. Dalí saíron aqueles atinados versos que o dono do predio, Don Ramón Cervela adicara á grande poetisa de San Vicenzo de Berres, Avelina Valladares, dicindo así:

“Yo te envío mi saludo,
arca de tempestades,
en tu ronco diapasón⁷.”

7 Figueiras reproduce incompleta a composición. Realmente di: *Yo te envío mi saludo / arca de las tempestades / que exhalas mis ansiedades / en tu ronco diapasón..* (N. do E.)

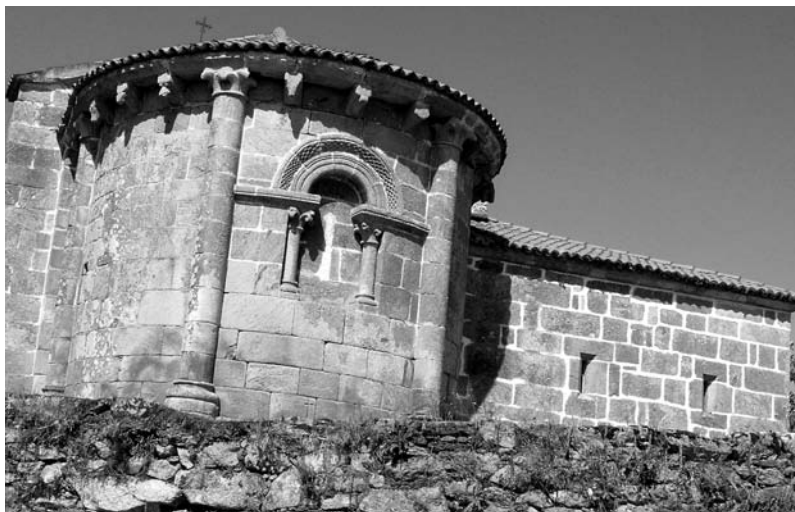
Gigante de los mil brazos,
 recuerdo de los titanes,
 que cantas los huracanes,
 con solemne entonación.
 ¡Salve, oh árbol! que tus años,
 tal vez por tus hojas cuentas.

Según contan as lendas tiña un privilexio esta árbore: calquera perseguido pola xusticia atopaba asilo nada máis agarrarse a ela, e podía logo marchar libre. Camiño adiante pasamos pola ponte do Viso e axiña chegamos a rentes da eirexa de Lagartóns e logo ó Campo de Gandarón, no lugar de Tatón, que sealcontraba cheiño de bandeiras, arcos de loureiros e froles.

Un espacioso estrado onde habería concurso de bandas de música e gaiteiros serviría tamén para os oradores e para as autoridades da vila, perto do Monumento Agrario gardado por unha reixa de ferro feita e regalada por aquel grande mestre do arte coñecido por Amigo de Oca. Este moimento estaba formado por unha columna de pedra labrada ás catro caras cunha piña no cume, símbolo de unidade. Xa no comenzo dos actos fixeron a correspondente entrada as “Sociedades Parroquiales”, cada unha co seu estandarte agrario. Aínda parés que estou vendo entrar ós de Oca co seu estandarte de mans da elexida guapa Sta. Cándida Pazos Batallán (Cándida de Batallán da Plaza). Os de Berres tamén co seu estandarte portado pola Sta. Josefa Baloira (Pepa de Baloira, de Rocaforte) acompañadas polas súas damas de honra. Con ela iba tamén Don Claudio Baloira, escritor que se destacou entre outros na propaganda do “Eco da Estrada”. Despois de axuntadas tódalas sociedades deron comenzo os discursos. O primeiro foi o do Presidente da Federación Agraria, Señor Señarís, que faría resaltar a importancia daquela grande reunión agraria da que haberían de saír importantes melloras para o campesiñado tan esquecido naquelas datas...

Ademais de narrador de acontecementos moi lonxanos no tempo tamén fai de cronista de actos públicos locais dos que da fe na prensa diaria. Vaia a modo de exemplo o discurso pronunciado polo señor Figueiras o día da inauguración do alumeadado público de Riobó, o 31 de marzo de 1973.

Señor Alcalde Mayor: Moi honrados nos sentimos hoxe eiquí os veciños de Riobó coa súa dina presenza e das persoidades que lle fan compañía. Con vos-
 tede, Sr Alcalde, ven a millora e a alegría para as aldeas: o alumeadado público. Sexa pois benvido a este agarimoso curruncho. Denantes trouxéronnos as carre-
 teiras para poder esquecer as poéticas pero traballosas corredoiras onde o noso
 campesiñado galego ten pasado os seus traballíños, polo día a puxar polo carro
 e pola noite, a trompicóns coas pedras.

Bonita estampa do ábside de Riobó.

Era moi galego pros poetas aquilo de cantar dos carriños polas corredeiras abaixo. Pero hoxe cantarán con máis ledicia polas fermosas carreteras chefiñas de lus. Agora ten Galicia milleiros de encantos de que falar sen que sexa das corredeiras. Sr Alcalde, coa lus que hoxe nos ven traer xa podemos pasar ó museo o ferruxento candil e o fachico de palla de centeo con que nos valiamos para alumear as noites escuras en procura dunha vaca perdida ou para levar a un enfermo que vai para o médico nunha esqueira. Hoxe xa chega a lus e o coche ata a porta do labrego. ¿Que dirán de hoxe en diante estes rincóns que dende o principio dos séculos non viron a lus e hoxe xa sealcontran alumiñados polo resplandor da lus que o Sr. Alcalde trouxo? Xa a nosa aldea comenza a xurdir.

Nós, Sr Alcalde, con estas sinxelas verbas de traballador campesiño, queremos mostrarlle o noso mayor agradecemento pedíndolle tamén que faga chegar a quen corresponda a nosa ledicia con que hoxe acollemos tan outa mellora. Pregámoslle tamén que non desfaleza a laboura comenzada pois nós quedamos á espreita das outras cousas que faltan por vir. Para vostede, Sr Alcalde, sexan tódolos nosos respetos e a máis fonda admiración adicándolle tamén o noso máis forte e reverente aplauso.

Don Saturio de la Calle Sáenz, médico que durante moitos anos exerceu na vila da Estrada, estaba moi vinculado á nosa parroquia pola súa esposa, dona Mercedes Otero, propietaria do belo Pazo da Mota. No ano oitenta do pasado século os veciños desta parroquia

fixéronlle unha merecida homenaxe á que asistiu a intelectualidade estradense, os veciños da parroquia e por suposto grande parte da súa familia. Tampouco faltou o noso Sr. Figueiras coas súas emocionadas verbas. Así as transcribo:

Feito polos seus veciños de Riobó na Sala Gradín da Estrada co gallo da súa xubilación, a 13 de Xaneiro de 1980.

Miñas donas, meus señores:

Trémanme as mans o erguerme para falar sabendo que están á espreita doutras persoas da ciencia e das letras. Eu ben quixera facer un discurso de altura cal se merece o noso homenaxeado, pro serán só unhas cantas verbas soltas saídas das febles mans deste toscos galego. Falar por non estar calado. A Casa Grande da Mota, como lle chamaban os antigos conta xa a súa vida por séculos pois foi feita denantes que o Pazo de Oca. Baixo os seus arrufados teitos acovilláronse persoaxes de nobleza, a tal, gobernadores, diputados, alcaldes, cultivadores das ciencias médicas e do dereito.

Non é mester adentrarse moito na historia desta casa señorial, a maoría dos que eiquí estamos coñecemos os seus derradeiros andares; pro falemos algo deles. Don Ramón Otero Estévez foi o primeiro apelido da dinastía dos Otero. El facíase chamar “Outeiro” tanto polos veciños á saída da misa coma no auntamento ou na capital da provincia. Era Don Ramón de trato sinxelo, humorista cen por cen e moi adiviñador do porvir da súa Galicia a quen tanto amaba. Así soía decir: -Galicia será probe namentras coma pan de millo

E dicían as xentes. ¿Que terá que ver a probeza co pan de millo? Hoxe Galicia come pan de trigo e saíu da miseria. Esta é unha de tantas anécdotas que el contaba. Sentíase moi galego, moi conservador dos seus costumes e tradicións. Iba ás súas fincas de Soutelo de Montes, ás do Ribeiro co seu “escudeiro” á usanza de antigos cabaleiros para portarlle a escopeta e o petate da comida. En algunhas ocasión, acometidos po los lobos, tiveron que pedir pousada en aldeas de Terra de Montes. O seu escudeiro iba cabaleiro dun brioso cabalo namentras que Don Ramón montaba un mansiño burro.

Certo día, de volta de Soutelo, entrou solo o escudeiro no portalón do pazo pero o burro do amo non quixo entrar. Tres lostregazos fixeron trocar de opinión ó animal.

Apadriñou a catro rapaces pódolles o seu nome coa condición de que os catro o levasen á cova cando lle chegase a súa hora. No seu testamento deixou unha manda dun traxe novo para cada un deles. Á súa morte sucedeu o seu fillo Gumersindo, que destacou na política regional. Foi Gobernador de Ourense e Pontevedra. Esta actividade política non lle impideu rexurdir a pequena e rudimentaria papeleira de Riobó ata chegar a ser unha das meirandes da rexión galega co nome de “Real Papeleira del Ulla” dando eisí moita vida á parroquia naqueles

tempos de penuria. Logo fíxose cargo desta florescente industria o seu fillo Don Gonzalo colaborando coel o seu irmán Don Martín.

E presto aumentaron o complexo co montaxe de tornos para mobles, billas de madeira e aserradeiros que, pasados uns anos, trasladáronse a Balboa. Como nota final direi que estes señores nas súas andainas políticas e xudiciais tentaron sempre favorecer ós seus parroquianos. Merece mención especial aquela bondadosa Dona Mercedes Llamas del Corral, esposa de Don Gonzalo, que tanto fixo a pro da súa parroquia. Tampouco queremos esquecer a Dona Purificación Sánchez Guisande, aquela escolante que en Remesar, cos seus coñecementos musicais completaba a súa meritoria laboura. ¡Que Deus as teña en santa pas! Agora o apelido Otero recae na xentil dona Merceces Otero Llamas, a dona do homenaxeado.

Don Saturio foi estudante moi aproveitado conquerindo o título de Dr. en Medicina e Cirugía. Xa desde neno debeu ser moi inxenioso, mesmo chegou a ser aviador e pola súa propia conta construíu unha avioneta cun motor “Amílcar” dun coche vello. Bueno; non sei se desta aventura colleitou medallas pero si inesquecibles recordos. Foi promotor e propietario con seu irmán Don Manuel do Sanatorio “Nosa Señora do Carme”, o primeiro do concello. A súa estampa foi paseada pola prensa regional levando con orgullo o nome desta progresiva e importante vila da Estrada. ¡Cantos doentes calmaron nel os seus dores! Pois ben, Don Saturio, en recompensa ás súas actividades pode hoxe disfrutar dunha jubilación folgada e merecida que desexamos sexa por longoa anos. Nós, os seus veciños, acordamos por unanimidade facerlle este pequeno homenaxe. Pequeno en volume pero grande de corazón simbolizado neste presente que perpetuará este seu día grande. Pregámoslle agora que acolla todo esto como mostra de cariño e simpatía para vostede e para a súa repetable dona. Así, co corazón aberto, llo adican os seus veciños de Riobó.

Xosé Figueiras Baltar

É preciso indicar que o agasallo que recibiu don Saturio consistiu nunha sopeira en porcelana fina estilo Luis XVI grabada cun texto alusivo e foi comprada na Rúa Nova de Santiago polo propio Figueiras e o autor deste traballo. Lembramos que dona Mercedes aconsellounos escoller este obsequio. Esta sopeira ata hai poucos anos estaba depositada nas vitrinas do pazo. E aínda máis; cando as lapas asoaron parte do edificio hai moitos anos, o primeiro que fixo este autor foi rescatar a porcelana cando se estaba a queimar a vitrina

Transcribo de seguido tres contos moi vencellados a estas aldeas e que forman xa parte do seu patrimonio cultural. Oínos en varias versións, entre elas as do señor Manuel do Ferreiro e Sánchez de

Remesar. Foi, sen embargo, o señor Figueiras quen os puxo por escrito dándolles coherencia e estrutura literaria. Velaí van.

A Banda da Ulla

A Comisión de Festas da Virxe das Neves de Arnois contratou a banda da Ulla para tocar na festa da súa Patroa. O trato era que pola mañán darían un pasarrúas e na misa interpretarían o himno nacional no momento da consagración. Despois da misa, o tradicional concerto na carballeira e pola tarde, festa rachada de música bailable rematando antes da noite pecha para que as mozas poideran voltar para as súas casas con día. Non estaba ben visto que as mociñas andivesen por eses mundos de Deus sen que a luz do día as protexera contra aproveitados e malas linguas.

Pero a Comisión de Festas non quería unha charanga pois pretendía honrar a súa Santa cunha banda completa de vintecinco músicos. Mal que ben o director foi buscando entre os homes da aldea aqueles que podían tocar un instrumento e arranxou os traxes para eles. Pero aínda así faltaba un músico para completar os vintecinco. Lembrouse entón de Xe do Tobío, rapazote de vinte anos que dende neno andaba con seu pai de carreteiro. Doulle un traxe novo, púxolle na man un bombardino e antes de empezar a tocar explicoulle:

-Ti tes que facer que soplas coma os demais e de vez en cando reviras o instrumento e daslle ás teclas remedando que baleiras o cuspe; pero que nunca saia unha soa nota do bombardino, senón escarállote.

Todo foi ben no pasarrúas e na igrexa, a banda soaba ben e os silencios de Xe aínda mellor. Chegada a hora do concerto, empeza a banda con pezas de música clásica para iren despois ás melodías galegas máis movidas e sinxelas. A xente aplaudía ó remate de cada peza e o noso amigo Xe botaba o peito para adiante coma se fora o mellor de todos. Co bombardino pegado ós beizos e as meixelas hinchadas movía o seu corpo ó compás das diferentes pezas; miraba fixamente para a partitura e nas pausa volteaba o instrumento e tecleaba axiña co remedo do baleirado do cuspe.

Os festeiros, que escoitaban o concerto felicitaban á comisión polo acerto de contratar tan boa banda. Entre estes festeiros estaba un invitado de fóra, deses que lles gusta escoltar a música pero que nada entenden. Cando ve ó mozo do bombardino seguindo co seu corpo a melodía púxose ó seu carón para escoitalo mellor, e aquí empezaron os problemas de Xe. Os silencios do seu bombardino fan descubrir o engado. Este afeitoado acercouse ó instrumento e puxo o seu oído preto da campá do instrumento. Cando o sufrido Xe se encontrou co mirón e escoitón pegado ó bombardino apreta a boquiña do instrumento, hincha as meixelas e ponse a cantar: “eu quería casaree, miña nai dime que é cedo...” Pouco despois a banda ataca con forza os compases doutra melodía e vai o Xe ponlle letra tamén: “o cura chamoume Rosa, eu tamén lle respondín”...

José Baltar Villaverde,
requinteiro de tempos idos.

O festeiro, que estaba escoitando en actitude moi concentrada cara ó noso músico, facía acenos de asentemento e aprobación e seguía decote achegado ó instrumento. Terminado o concerto todos voltan para as súas casas onde lles espera un bo xantar. Xa pola tarde, cando empeza a música bailable, durante un descanso dos músicos, o noso mirón e escoitón achégase ó director da banda para felicitalo e dunha maneira especial faille referencia a ese músico do bombardino que estivo a escoitar durante o concerto. Toca tan ben - dicíalle - que ata parece que fala.

O director decatouse da inxenuidade do pobre escoitón e quixo rematar a faena. Con moita seriedade dille:

-Eso que ti dis é moi certo e xa vexo que tes bo oído, pero ten en conta que ese músico do bombardino é o mellor elemento que temos na banda: se nos chega a faltar sería unha grande perda.

Este outro conto ten unha base real nuns persoaxes que existiron na parroquia de Remesar e viviron nela na década dos cincuenta ós sesenta. Na miña estadía en Remesar durante quince anos teño escoitado tres versións da mesma historia, todas elas, sen embargo, idénticas no fondo. Velaquí a que recolleu o señor Figueiras.

Pedindo esmola

“Manuel Tubío Sin Segundo”, así consta nos arquivos parroquiais de Teo, na provincia da Coruña, onde fora a súa nacencia, era un home pequeno, gordo, de pelo loiro e crecho e con cara de paspán pero de grande agudeza e inxenio. Veu casar a Remesar con Carme da que enviuvou ó pouco tempo. E dende entón botouse polo mundo a pedir esmola e a sacar partido do seu aspecto de pasmán. Cando tratara con Carme para casar, o crego de Teo mandoulle os

Requiteiros e gaiteiros de Remesar e Riobó gañan o segundo premio do concurso de gaitas de Lagartóns no 1916.

papeis ó párroco de Remesar, pero ademais, como era costume, incluiu un informe persoal sobre a persoa de Manuel. Nel dicía que “Tomás, con su cara de bobo, engaña fácilmente a los más listos”.

Ía longas tempadas polas terras galegas e por fóra delas a pedir esmola e estafar ás boas xentes coa súa cara de coitadiño. Traguía sempre pendurados no peito crucifixos, estampas e medallas, sabía toda a liturxia da misa sen faltarlle nin unha soa parola e empregaba para pedir un ton de voz sonoro, pausado e cunhas cadencias que movían a compasión de xeito que o froito era sempre abondoso. Moitas son as anécdotas deste home.

Nunha parroquia fóra desta comarca preséntase Xe ó crego e coa súa cara de paspán cóntalle a historia dunha promesa feita de pagar vinte misas pola alma dun veciño a quen lle fixo moito mal pero condicionado a que tiña que xuntar os cartos nesa parroquia. O Crego, engaiolado polas vinte misas que pensaba atrapar, dende o altar pide ós seus fregueses que axuden a este piadoso home a xuntar os cartos para que poida cumprir a súa promesa. A resposta dos fregueses foi moi xenerosa pero a Manuel non lle viron máis o pelo.

Outra das súas soadas foi cando vendeu unha cerrada de pinos de non sei canto ferrados propiedade do Conde de Estella no concello de Teo. Preséntase no convento dos xesuítas e entrega unha boa limosna. O conde, como residía en Madrid, non se decatou da venda ata un ano despois. Mete no xulgado ó pícaro Tomás, celébrase o xuicio e o Conde de Estella perdeu o pleito e estivo tamén a punto de perder a cerrada pois Tomás presentou documentación falsa sobre os dereitos de propiedade do terreo, acreditando ser fillo da criada da casa e dun dos condes. Por outra banda o superior dos xesuítas testificou que recibira o importe da venda dos pinos destinado a fines piadosos. Máis falcatruidas de Tomás: En Santiago residía un empresario dono dunha potente industria. Fora abandonado por seus pais e pasara parte da súa infancia no hospicio da cidade. Aquí entrou en xogo a sagacidade raposeira do Tomás. Procura facerse cos datos do rexistro do hospicio e preséntase ó empresario dicíndolle que era seu pai, todo adubiado coa longa e triste historia do seu abandono. O empresario creulle... e por pouco déixao en cirolas.

Nunha das súas andainas chegou a Valencia e coas súas verbas convincentes pasou por crego actuando de capelán dun convento de monxas máis de quince días. Outras moitas aventuras lle aplican os veciños da parroquia; esta outra conta que se presentou nas oficinas do Gobernador Civil de Pontevedra como primo do Xeneral Franco.

É moi posible que se puxera moita imaxinación e que parte destes feitos sexan froito da imaxinación do pobo pero no fondo queda a historia dun home moi listo con cara de tonto que foi polo mundo a enganar ós demais. Como tiña unha casaña e unhas poucas terras, algunhas delas trampeadas, sendo xa moi vello, mandou vir de Palas de Rei a un veciño para que o acompañase e despois deixoulle todo o herdo. Este home, tamén falecido hai moitos anos, corría polo nome de “o herdeiro”.

Quero engadir a este conto que como case tódolos bens os tiña sen legalizar, durante o proceso de concentración parcelaria só se lle adxudicaron as propiedades avaladas por documentos oficiais, de xeito que só lle quedou ó herdeiro parte da casa e algunhas fincas. Esta casa foi comprada, anos máis tarde, polo cantautor Juan Pardo, e nela fixo un pequeno pazo en Remesar.

Non queremos pasar a oportunidade que se nos presenta para relatar unha historia, real, tan verídica coma a vida mesma. Trátase das fazañas dun heroe anónimo, deses que pasan pola vida sen que ninguén saiba deles pois a súa humildade de orixe e o descoñecemento dos seus méritos non acadaron a expresión mediática debida.

José "O Manco" co fillo e neto.

Como é unha débeda que a sociedade ten con el non dubidamos en traelo a este traballo para que o seu recordo sexa coñecido por tódolos estradenses.

Pero poñámonos en antecedentes e pasemos ós derradeiros anos do século XIX. Na Illa de Cuba se estaba a librar unha cruenta batalla en forma de pequenas guerrillas entre o exército enviado desde España e as faccións independentistas cubanas que a todo trance querían desligarse das ataduras coloniais. Os efectivos do exército español eran escasos e mal entrenados e moitas veces recurriase ó voluntariado. E por eiquí empezamos o noso relato, que nos referiu don Xosé Baltar Seoane –Pepe do Manco–, neto deste heroe, a quen llo contara seu propio avó.

José Baltar Villaverde, veciño de Portecelo, nesta parroquia de Riobó, nace no ano 1868 no seo dunha familia numerosa e de moitas privacións económicas. Cando lle chegou o tempo decide marcharse voluntario a Cuba pois melloraría a súa vida e a da familia. Embarca en Vigo nun barco gandeiro mesturado coas vacas e caballos e, xa na illa incorpórase a unha unidade militar e participa en moitas escaramuzas contra os "insurrectos", como lle chamaban eles, "Os Manvises" como se lles chamaba en Cuba.

Na val de Quibicán, un pequeno grupo de soldados españois atópase cunha unidade completa de independentistas duns trescentos homes fortemente armados de machetes. Os cincuenta soldados tiñan por todo armamento fusís anticuados, dos que se cargaban pola boca. Feita a primeira descarga e sen arma con que se defender, vense rodeados polo inimigo que os van abatindo un a un con aqueles afiadísimos machetes de cortar a cana do azucre. Un a un veñen

a caer tódolos soldados; só queda o cabo Baltar rodeado por numerosos inimigos e vendendo moi cara a súa vida ata que, cun brazo desfeito, terribles cortes de machete no peito e cos músculos do pescozo seccionados tamén, cae ó chan e queda fóra de combate. Os rebeldes, sen baixar do cabalo van rematando tódolos los feridos cun certo tallo na gorxa, ata que chegan ó noso heroe que encharcado en sangue xacía coma morto:

– Ese xa ten abondo, dixeron os manvises, e así o deixaron.

Unha tormenta de auga e lodo caiu sobre os mortos e envolveu o corpo do ferido taponando a hemorraxia. Preto do campo de batalla vivía unha mesoneira que se achegou e observou que entre os mortos había un soldado que rebulía. O barro do chan secara co sol e atorárrale a terrible fendedura do seu pescozo. Tentou axudalo e ofreceulle auga. Cando chegaron os equipos de socorro tiveron que operado alí mesmo. En vivo, sen anestésicos, cortáronlle o brazo e dous dedos da outra man e coséronlle a musculatura do pescozo. Repatriado, regresou a España por Cádiz, dalí a Madrid onde foi recibido polo rei como heroe e concedeulle a medalla de San Hermenexildo con distintivo vermello por méritos de guerra. Dende Madrid regresou á súa terra de Riobó onde finou no ano 1956 ós oitenta e seis anos. Á súa morte disfrutaba dunha pensión de tres mil pesetas mensuais. Certo día Xosé Baltar veuse precisado de acudir ó cuartel da Garda Civil da Estrada e velaquí que o axente de garda da porta tratouno con moita desconsideración e humillouno canto quixo, trato bastante frecuente dos Gardas Cívís cos paisanos ó remate da Guerra Civil hoxe, afortunadamente, superado. Non consentiu Xosé aquela afrenta a un heroe de guerra. Veu á súa casa de Portecelo, vestiu o uniforme militar, pendurou as súas medallas e volta de novo ó cuartel. O garda ó velo virou branco de morte e, tateando, chamou ó comandante do posto. Este, decatándose da índole e categoría dos galardóns que o militar portaba no peito, chamou a toda a dotación do cuartel para rendir a aquel home as honras de ordenanza que lle correspondían. En posición de firmes man-

José Baltar coas medallas por méritos de guerra.

tivo á dotación durante o tempo que duraron as súas xestións, e logo, ó marchar, cun xesto un tanto displicente, mandou descanso.

Poucos coñecían estes feitos na mesma parroquia. Somentes sabían que foi ferido na guerra de Cuba. Aínda hoxe a familia do noso heroe é coñecida polos do Manco. E con isto damos por rematado o relato dalgunha das pequenas historias que andan na boca da xente de Riobó e parroquias do entorno e que rescatamos e poñemos por escrito deixando memoria e constancia delas para as futuras xeracións. Vale.